

Цялост и разпадане — сянката на книгата

Николай Чернокожев

Както всяка епоха, и Българското възраждане притежава своите художествени, концептуално организирани книги. Тези книги не са много на брой, а и са владени от особен възглед за художествена оцелостеност, който може да бъде определен като ситуативно-контекстуален.

Предвестник Горскаго пътника предвестява големия повествователен спев на Георги Раковски; *Страници из книги страдания болгарского племени* на Любен Каравелов се вглежда в руския читател, приобщава го към българските страдания, българския бит и българското желание за свобода, но същевременно вписва страниците си в голямата книга за страданията на южните славяни и за усилията им за културно легитимиране; *Новобългарска сбирка* на Райко Жинзифов събира личното му творчество (един опит за оцелостяване Жинзифов вече е заявил с цикъла „Новобългарска гусла“) и преводни текстове, сред които се откроява мистификацията *Краледворски ръкопис*; *Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова* събират Ботевите песни и петите (и от Ботевата чета) стихове на Стамболов.

Наистина възрожденското разбиране за художественост е несъмнено подчинено на доминантно актуалното концептуализиране, на приложността на поетическия изказ, на ясната му адресираност, на оползотворемостта на посланието, вложено както в конкретния текст, така и в цялата книга. Защото за Българското възраждане „изкуството“ и „художеството“ могат да бъдат обяснявани и по начин, познат от *Предисловие любочитателю* на Константин Фотинов в пробния брой на „Любословие“ — с думите „занаят“ и „мурафет“.

Страници из книги страдания болгарского племени е голямата книга на Каравелов, която, както е известно, се ражда в Русия, споява се в и от намерението да се осъществи не само пълноценно общуване с руската публика, но и да ѝ се предложи относително завършен и представителен образ на България и българите. Книгата притежава свое единство, което се постига на различни нива и по различни начини в рамките на големия разказ за българското страдание. Каравелов описва неистовите, непоносими, неописуеми страдания на българите — страдания, които трябва да предизвикат не само вълна от съчувствие, но и да тласнат към действие. Така че в по-общ план Каравелов залага на стратегията, заявена още от Софроний в неговата прокламация *Позив към българския народ*, в която той подчертава, че христоролюбието на руския император се е пробудило, когато е узнал за страданията на един християнски славянски народ.

Но събраната — или казано с езика на Паисий: „съвкупена“ — книга не достига до българските читатели, тъй като самият Каравелов не се решава или не пожелава да им я предложи, вероятно защото е подчертавал, че писателят трябва да знае *защо пише?*, *какво пише?* и *за кого пише?* Тези три въпроса са не само предписващи по един или друг начин писането на отделния автор, но те същевременно го ограничават, канализират творческите му усилия в дадена посока.

Така че, когато отговорите на тези въпроси могат да бъдат:

- *Защо пише?* — за да изобрази страданията на своя народ в автентичната им огласеност (повечето разказвачи в тази книга са герои, пострадали от зверствата);

- *Какво пише?* — дописва поредните страници от книгата на страданията на своя народ (страданията сякаш поглъщат живота) — писателят записва чуждите разкази, посредник е между различни култури;

- *За кого пише?* — за чужденци, които обаче са славяни и православни, и той разчита, че подобни свързаности ще работят за разбирането, затова той пише на техния език;

е обяснимо защо Каравелов събира различни свои текстове — художествени и нехудожествени — в книга. Книгата измъква отделните текстове от страниците на руската периодика и повишава коефициента на тяхното въздействие; книгата е много повече свят, отколкото отделният текст, поради което може успешно да въвлече читателя в изживяване и съпреживяване на непознати за него пространства и хора.

За самата книга е от особено значение събраността на българите в страданието — това именно е показано, онагледено за руския читател, докато българските читатели може би трябва да разберат нещо друго, стоящо извън и над страданието — необходимостта да се съберат в противостоещото срещу онези, които владеят телата и душите им, да се съединят в борбата за собствена свобода.

Налице е заслужаващ внимание парадокс. Каравелов отделя време да промени/поправи текстовете, превеждайки ги на родния си език; той прави по същество нови редакции на по-голямата част от тях — нещо, което е прецизно описано от Д. Леков и Л. Минкова в 12-томното издание на съчиненията на Каравелов; някои от тези произведения дори се появяват в самостоятелни издания — налични са четири книжки: *Войвода* (1871), *На чужд гроб без сълзи плачат* (1872), *Българи от старо време* (1872), *Неда* (1872); но на български език книгата в нейната цялост отсъства.

Така, независимо от наличието на книга на руски език, не се появява книга на български, а дори Каравелов не издава на български, макар и в нейната разпаднатост, цялата си книга. След масираното представяне от 1869 до 1872 — от *Сирото семейство* до *Неда* — на седем от белетристичните текстове следва пауза и от 1874 до 1878 излизат *Записки за България и българите* във в. „Независимост“, в. „Знаме“ и сп. „Знание“ — където е публикуван и текстът на *Слава*.

Така се осъществява разпиляването на голямата книга на Каравелов или, по-точно казано — несъбирането ѝ на български език.

Сянката на книгата обаче витае над публикуваните на български език произведения. Така те се сдобиват с нова контекстуална рамка, появявайки се по страниците на Каравеловите периодични издания, биват констелирани на друг принцип — принцип, който помни книгата, но явява себе си в своята нова промисленост.

Тук няма да описвам възможните съ-общавания на текстовете, приналежащи към руския период на Каравелов, с материалите, помествани от редактора в конкретен брой или в поредица от броеве, макар това да е достатъчно интересно само по себе си като симптом на един вид интертекстуалност. Ще се спра на очертаващия се в поредицата и поредността на публикациите контур, запазил паметта за общото книгово живеене на произведенията.

В рамките на самостоятелния живот на различните текстове могат да се посочат редица фактори, предопределящи подбора на преведените произведения, както и местата на тяхното публикуване, като появата на отделни издания на четирите посочени по-горе текста също работи в посоката на разбягването на книгата. Защото отделното книжно тяло е крайната фаза на еманципиране на даден текст от голямата книгова цялост.

През тези години Каравелов е отдаден на революционното движение, на издаването на „Свобода“ и „Независимост“, на създаването на приналежащите към румънския му период текстове и т. н.

Именно в очертаната контекстуална зададеност си заслужава да бъде направен опит за описването на една сянка — сянката на *Страници из книги страдания българского племени*, зад която читателите на Каравеловите вестници от началото на 70-те години на XIX в. не винаги могат да съзрат плътността на книжното тяло.

Все пак, макар и неосъществила се, книгата живее в паметта на Каравелов, а в последните години от своя живот, както е известно, той издава *Разкази от Любен Каравелов*, т. е. у него е съхранено желанието за създаване на книги от сборников тип или дори заявени/назовани като сборници художествени цялости и дори може да се каже, че това желание никога не е напускало писателя до последните му дни.

Как се разпада и как бива препоредена книгата *Страници из книги страдания българского племени*? Публикациите във в. „Свобода“ са следните:

1. *Сирото семейство* — в. „Свобода“, бр. 7–8, 17.XII.—24.XII.1869.
2. *Дончо* — в. „Свобода“, бр. 9–18; 4.I.—5.III.1870.
3. *Войвода* — в. „Свобода“, бр. 48–52; 4.XI.—10.XII.1870 (отд. изд. 1871).
4. *Турски паша* — в. „Свобода“, бр. 9–23; 27.II.—20.XI.1871.
5. *На чужд гроб без сълзи плачат* — в. „Свобода“, бр. 25–31, 4.XII.1871—10.I.1872 (отд. изд. 1872).
6. *Българи от старо време* — в. „Свобода“, бр. 35–52; 12.II.—10.VI.1872 (отд. изд. 1872).
7. *Неда* — в. „Свобода“, бр. 5–12; 29.VII.—16.IX.1872 (отд. изд. 1872).

Като бъде отчетена и възможната случайност на реда на публикуването, все пак смятам, че в съзнанието на читателите на Каравеловия вестник несъмнено се оформят контурите на по-високо смислово единство на предлаганите в съответната последователност текстове. Подобна хипотетична смислова свързаност е принципно различна спрямо пренебрегнатата (загърбената) подредба на текстовете в *Страници...*, която е следната:

1. *Турски паша*
2. *Българи от старо време*
3. *Божко*
4. *Войвода*
5. *Слава*
6. *На чужд гроб без сълзи плачат*
7. *Сирото семейство*
8. *Дончо*
9. *Неда*

За читателите на Каравеловите издания обаче (като бъдат изключени познаващите книгата) единствено вестниковата последователност на появата на отделните произведения е факторът, който може да ги спои в една въображаема книга. В тази ситуация проблемът за авторството на въображаемата книга е ясен — писателят (редакторът) подрежда текстовете, но автор на книгата е и читателят, защото само той може да спои в едно цяло текстовете, разбира се, ако е редовен читател на в. „Свобода“ и го е чел поне в продължение на три години. И така — какво представлява въобразената книга на Каравелов, иначе казано — „българското издание“, българската редакция на *Страници...*

Параметрите на вътрешното сцепление на *Страници...* са зададени от симетриите на разказване, т. е. редуването на героите разказвачи по пол; от наличието на ценностно стабилизирани пространства, макар и ангажирани в опозиционни сдвоявания; от наличието на сближаване и отблъскване между устното и писменото и т. н.

Въобразената и публикувана на страниците на в. „Свобода“ книга на Каравелов донякъде съхранява, но и несъмнено променя предишната организираност. Трябва да се има предвид, че занимателното четиво не е сърцето на вестника и че поместваните в периодиката художествени текстове могат да бъдат разглеждани и като илюстративно функционални, т. е. онагледяващи и оживяващи тематични сфери, за които в даден брой или в поредица от броеве е казано нещо от висотата на публицистичното писане.

В тази въобразена книга на Каравелов могат да бъдат описани новите основания на нейното спояване, като общата схема е само рамково съхранена — първият и последният текст са доминирани от женското разказване.

Сирото семейство — разказът на една пловдивка — е върхова, но и начална изява на терапевтичното разказване, което характеризира текстовете, събрани в *Страници...*, тъй като Найда от *Турски паша* все пак

може да се освободи от спомена, като го запише, докато напишешцата героиня на *Сирото семейство* не може да облекчи своята памет, не може да заключи разказа в писано слово.

След потъналостта в страданието идва резкият преход към свободата — *Дончо* — текст, в който доминира устната героична песенност, а читателят дори става свидетел на това как Нено Македончето създава песни.

Войвода може да бъде четен и като текст, обединител на сюжетните линии — страдалческата, мъченическата и героичната, текст, който проследява вътрешното трансформиране на мъката в решителността на Стоян да отмъсти за сполетелите семейството му смърти.

Тези три произведения са подчинени на гласа, на звучащото, изричаното слово.

След тях идват писаните текстове, в които повествователят е донякъде остранен, вгледан в собствените си спомени, о-писващ ставалото преди години. След *Войвода* се налага образът на непотопения в конкретиката на събитията, дистантно присъстващ, т. е. оценяващ, анализиращ, коментиращ разказвач.

И Турски паша, и На чужд гроб без сълзи плачат, и Българи от старо време, и Неда са текстове, в които се прокрадват нотки на съдържано овладяване на страданието, текстове, подчинени на наличието на времева или пространствена дистанция, осигуряваща съграждането на общата и относително пълна картина на българското робско небитие. Наред с това текстовете са пронизани от обобщеното в неговата овладяност послание на разказващите — мисъл, отвеждаща към желанието за свобода, но не в неговата спонтанна отмъстителност, а в неговата промисленост.

Така Каравелов постига двоен резултат в тази своя въобразена книга. От една страна, съхранени са някои принципи на оцелостяване, осъществени и проверени в руския книгов първообраз, а от друга страна, на страниците на в. „Свобода“ се осъществява потенциалното случване на книга, предназначена за българите; книга, живееща не в сферите на събраността, а на организираността под заглавието на вестника, разбирано буквално и метафорично — „Свобода“.

Белязалото вековния робски български живот страдание става по-малко активен обединителен фактор; по-съществено е осъществяването на заплашителния призив, с който завършва *Неда* — кръв за кръв.

„Проектът“ на една книга *Страници из книгата за българския живот след/отвъд страданията* не е осъществен, но струва ми се, е не само възможен — той е контуриран по страниците на вестника, изречен е от трибуната на парламента на робите, което го функционализира в перспективата, на която Каравелов отдава румънските години от живота си.

Потенциалната книга придобива своя контур в сянката на осъществилата се вече книга. В „новата книга“ художествените текстове не са съпътствани от етнографски очерци, а са вградени в страниците на вестника, т. е. в българската актуалност на 70-те години — във времето, което е преддверие на бунта и свободата.